

ЕКОНОМІЧНА ВЛАДА: У ПОШУКАХ ДЕФІНІЦІЙ-АБСОЛЮТІВ

У статті проаналізовано основні підходи щодо визначення феномена влади, конкретизовано сутність економічної влади, вказано на необхідність продовження наукових студій з питань адекватного усвідомлення змісту владних відносин у сучасному суспільстві.

In the article basic approaches are analysed in relation to determination of the phenomenon of power, essence of economic power is specified, it is indicated on the necessity of continuation of scientific studios on questions the adequate awareness of maintenance of imperious relations in modern society.

Ключові слова: влада, економічна влада, структура економічної влади, економічна демократія.

Key words: power, economic power, structure of economic power, economic democracy.

Влада як комплексне соціальне явище не має єдиного, універсального визначення. Її неможливо виразити уніфікованою формулою, прийнятною для всіх випадків. Вона є складним, багатограним, багаторівневим, але водночас цілісним поняттям, над поглибленням змісту та удосконаленням організаційних форм якого працювали (і працюють) кращі уми людства.

Владу вважають сферою активної діяльності людини, точкою докладання зусиль, талантів, умінь, майстерності. Дехто кваліфікує її як бажану, але важку професію. Комуś вона бачиться сферою вдалого кар'єризму. Дехто синонімізує владу з милістю, покровительством або ж підлістю, жорстокістю. Владу поетично визначають як прояв пристрасті, бажаного, але обтяжливого людського прагнення.

Не перевелися мрійники, які, маючи на увазі невпинне накопичення величезного теоретичного та фактологічного матеріалу, вважають за необхідне перерозподілити гуманітарний простір та започаткувати науку про владу — кратологію як самостійну галузь знань, рівну тисячолітній філософії чи віковій політології.

Тривіальним, але надзвичайно поширеним є розуміння влади як джерела доходів, прибутків, привілеїв, наживи, всебічно забезпеченого існування. Владу розуміють як коло спілкування, взаємодії, співробітництва, партнерства, спільних дій. На противагу цьому, владу доволі часто визначають як сферу протистояння і суперництва, претензій і конфліктів, таємної і явної боротьби, ворожнечі та війни. У багатьох випадках до влади додається сфера особистих та колективних перемог і досягнень, програшів та поразок. Нарешті, непоодинокими є ліберали, що сприймають та коментують владу як важку ношу, ярмо, втілення зла, прокляття роду людського, перешкоду на шляху прогресу й цивілізації.

В. Бушанський, осмислюючи феномен влади, намагається поєднати науку й поезію: "Поневолення, насильство та злочин — блага для людства. Бо вони — способи здійснення влади. Влада — це та енергія, котра зрушує гори й осушує болота, прокладає канали й зводить міста. Це нерівність, котра встановлює справедливість. Надмір, котрий визначає норму. Будь-яке творення можливе лише завдяки владі як концентрації зусиль і ресурсів. Владі, яка відкидає альтернативи й визначає буття, означає цілі та добирає засоби. Без влади світ розплавився би, мов паралітик, і зогнив би в своїй горизонтальній сумирності" [1].

"Прогулянка в лісі означає" влади, зібраних автором статті, допоможе додатково зрозуміти багатогранність цього явища, яке можна і обожнювати, й ненавидіти, проте в жодному разі — ним нехтувати. Отже, влада — це:

— Дж. Локк: право створювати закони, які передбачають смертну кару, і менш строгі заходи покарання для регулювання і збереження власності та застосовувати силу суспільства для виконання цих законів і захисту держави від нападу ззовні — і все це тільки заради суспільного блага;

— Т. Парсонс: узагальнена здатність, яка гарантує виконання об'єднаннями своїх зобов'язань в системі колективного устрою, коли обов'язки визначаються цілями колективу, а у випадку непослуху будуть застосовані примус, певні санкції;

— Т. Парсонс: здатність мобілізувати ресурси суспільства для реалізації цілей, які передбачають прийняття суспільних зобов'язань;

— школа Т. Парсонса: здатність частини суспільства мобілізувати особливості членів цілої колективної системи таким чином, щоб висувати рішення, засновані на колективності, і гарантувати їх виконання шляхом виконання цих зобов'язань. Мобілізація таких зобов'язань, обнародування релевантних рішень та тлумачення їх відповідно до мети — все це відбувається шляхом звичних процесів лінгвістичної комунікації;

— М. Вебер: можливість діючої особистості реалізувати свою волю незалежно від основи, на яку опирається ця можливість, та всупереч спротиву інших учасників політичного дійства;

— М. Вебер: здатність виконувати певні функції на користь соціальної системи, суспільства, взятого у його цілісності;

— М. Вебер: ймовірність вольового перетворення соціальних відносин суб'єктом всупереч спротиву та незалежно від того, на чому засновується така ймовірність;

— школа М. Вебера: будь-яка закріплена соціальними відносинами можливість наполягати на своєму, навіть за наявності опору, незалежно від того, у чому ця можливість отримує вираз;

— Б. Рассел: реалізація намічених цілей;

— Б. Рассел: виробництво намічених результатів;

— Г. Ласуелл: категорія міжперсональних стосунків; міжособистісна ситуація;

— Н. Мінтон: здатність викликати такі зміни в своєму оточенні, щоб отримувати бажаний ефект;

— Р. Даль: такі відносини між соціальними одиницями, коли поведінка однієї або кількох одиниць (відповідальні одиниці) залежить за певних обставин від поведінки інших одиниць (контролюючі одиниці);

— П. Блау: здатність одного індивіда або групи здійснювати свою волю над іншими за допомогою страху або відмови у звичних нагородах, або у формі покарання, незважаючи на неминучий спротив;

— Дж. Френч, Б. Рейвен: потенційна здатність, якою володіє група чи індивід, щоб за її допомогою впливати на іншого;

— Є. Вятр: усіляка заснована на примусі влада однієї групи людей над іншою групою (групами) людей;

— В. Халіпов: здатність, право і можливість розпоряджатися кимось або чимось, чинити вирішальний вплив на долю, поведінку, діяльність, звички, традиції людей за допомогою різного роду засобів — закону, права, авторитету, волі, суду, примусу;

— В. Халіпов: політичне панування над людьми, спільнотами, організаціями, країнами й угрупованнями;

— В. Халіпов: система державних органів;

— В. Халіпов: особи, органи, забезпечені відповідними державними і адміністративними повноваженнями, що володіють певного роду впливами як за звичаєм, так і шляхом їх присвоєння собі;

— В. Кайтуков: часткова реалізація диктату, що ґрунтується на усталених етико-юридичних засадах та використовує ті чи інші структури утиску;

— визначення, прийняті у класичній політології: виключна функція політичної системи управляти в межах своєї специфічної області; система переваг, які надають додаткові ступені свободи і право одних впливати на самотвердження інших;

— ґносеологічний аспект влади: цілеспрямований спосіб прояву та реалізації знань;

— організаційний аспект влади: ресурс, який втілюється у нарощуванні порядку, рівня організації, організованості і регламентації життя за всіма параметрами;

— соціальний аспект влади: силові відносини, що виражають реальне домінування;

— психологічний аспект влади: відносини лідерства, що встановлюються у міжособистісних стосунках, де виокремлюються ведуча і відома сторони;

— визначення, прийняте у західній політичній філософії: контроль над значущими для суспільства ресурсами через заволодіння ними з обмеженнями.

У цьому місці можна підвести штучну риску, використавши слова Е. Тоффлера: "Існує стільки визначень влади, скільки квітів вишень у Японії навесні, і всі дефініції слабкують на надмірну складність" [2].

Якщо відштовхнутися від ресурсів, на які опирається влада, то можна виділити її наступні різновиди — економічну, соціальну, культурно-інформаційну, примусову та ін. Більш детально розглянемо владу економічну.

Економічна влада — це контроль над економічними ресурсами, володіння матеріальними цінностями в максимально доступних межах. За умов звичного (не форсмажорного) суспільного розвитку економічна влада домінує над її іншими видами, оскільки проявляється як засіб найбільш ефективного контролю над усіма іншими способами задоволення потреб та досягнення індивідуальних або групових цілей.

Ґрунтовних розробок з питань економічної влади в сучасній Україні обмаль. Як з цього приводу зазначив В. Дементьєв, "економічна теорія не виробила власного концепту влади; праці, що спеціально присвячені систематичному дослідженню поняття "економічна влада", практично відсутні" [3]. Втім, спроби заповнити цю інтелектуальну прогалину тривають. Цей же автор під економічною владою у широкому контексті розуміє будь-яку владу, що впливає на вибір економічних агентів, тобто на величину витрат економічних агентів, пов'язаних з присвоєнням ними корисності (доходу) [4].

За В. Дементьєвим, виникнення владних відносин між агентами у порівнянні з відсутністю влади зумовлює такі зміни: по-перше, зміну співвідношення витрат і прибутків альтернативних варіантів економічної поведінки ("зрушення витрат"); по-друге, зміну або "зрушення мотивації" економічного агента відносно альтернативних варіантів поведінки; по-третє, зміну розподілу ресурсів між суб'єктами владних відносин; по-четверте, зміну (зрушення) цілей, на досягнення яких спрямована діяльність еконо-

мічних агентів — суб'єктів владних відносин; по-п'яте, зміну змісту і результатів їх поведінки.

Ознаки, наявність яких дозволяє характеризувати цей вплив як владу одного економічного агента над іншим, можна звести до таких: один економічний агент (об'єкт влади) несе витрати (а також підпорядковує свою поведінку) на користь іншого економічного агента (суб'єкта влади); перший з них вимушений нести ці витрати. Отже, вимушений характер підпорядкування — результат навмисного впливу з боку суб'єкта влади. Викладене дозволяє "відокремити" владу від відносин впливу і взаємодії між економічними агентами, які не включають до свого змісту ознак влади.

Економічну взаємодію можна умовно поділити на відносини, які вміщують ознаки влади, та відносини, які не містять влади однієї сторони взаємодії над іншою. В економічній системі відносини влади не існують у чистому вигляді і не відокремлюються в самостійні відносини. Як правило, в економічній системі відносини влади становлять елемент, аспект, властивість взаємодії між її агентами. Влада "вплетена" в систему економічних відносин поряд з іншими її аспектами і характеристиками. У цьому плані можна говорити про владну складову (тобто владний аспект) економічних відносин. Її можна виділити у відносинах власності, обміну, найму, управління виробництвом тощо. Кожне з цих відносин включає елемент підпорядкування одного економічного агента іншому. Але разом з тим, безумовно, зміст цих відносин не можна звести до влади.

Деталізуючи економічну владу, В. Дементьєв вказує на владу держави, владу споживачів, владу фірми (корпоративну владу), внутрішньофірмову владу, владу економічних коаліцій, фінансову владу, владу міжнародних агентів, неформальні інститути влади.

У сукупності інститути влади в економічній системі створюють певну цілісність — систему влади, тобто свого роду мережу влади, єдине "владне поле", в межах якого формується поведінка як окремих економічних агентів, так і економічної системи у цілому. Соціально-економічну систему як систему взаємодії, що включає владу, можна розглядати як систему влади. Система економічної влади характеризується такими основними параметрами, як розподіл влади, ієрархія влади та характер рівноваги влади (баланс сил).

Залежно від структури економічної влади (розподілу влади, ієрархії влади і характеру рівноваги) можна виділити різні типи систем влади в економічному житті. Тип системи влади визначається тим, які інститути влади є домінуючими і мають для неї системоутворювальний характер. Такі системоутворювальні інститути влади складають своєрідне "жорстке ядро" системи влади, а зміна їх домінуючої ролі впливає на зміну типу системи влади.

Структура економічної влади виступає фактором, що визначає стан, спрямованість і результати функціонування соціально-економічної системи в цілому. Ця структура обумовлює ефективність соціально-економічної системи в цілому. Здатність економічної організації до ефективного функціонування значною мірою залежить від того, хто, над ким, якою мірою, у яких межах і яким способом здійснює владу, які види економічної діяльності влада обмежує, розвиток чого влада спрямовує, які можливості вона створює. Відповідно, виникає проблема ефективності системи економічної влади або ефективної рівноваги влади в економічній системі.

З позиції економічного агента у якості критерію суспільної ефективності системи економічної влади можна розглядати порівняльну величину витрат одиниці доходу (вигоди) або норму віддачі від витрат альтернативних варіантів економічної діяльності, яку створює для нього ця система. Організація економічної влади є ефективною, коли вона у порівнянні з іншими її формами мінімізує величину витрат (трансформаційних і трансакційних), необхідних для одержання одиниці доходу (багатства, корисності, вигоди) від соціально-продуктивної діяльності.

Т. Тюняєва (Україна) уточнює сутність економічної влади як здатності суб'єкта через свою волю забезпечувати підкорення об'єкта з метою досягнення своїх економічних інтересів. Влада реалізується у площині "панування — підкорення", тобто там, де об'єкт владних відносин здійснює свою поведінку згідно волі суб'єкта — власника інфраресурсів задля забезпечення економічних інтересів останнього. Це дає змогу визначити економічну владу як суб'єкт-суб'єктні загальні асиметричні процесуючі відносини, в яких суб'єкт влади завдяки своєму суспільному статусу і волі панує і підкоряє суб'єкт-об'єкта для дій з метою досягнення економічних інтересів власника економічних інфраресурсів [5].

У якості ключових положень системи аналізу економічної влади цією дослідницею пропонуються наступні:

— аналіз економічних відносин має відбуватися у площині "власник — невластник". Це дає змогу стверджувати, що у відносинах економічної влади реалізується перш за все економічний інтерес власника, який є головним суб'єктом владних відносин у сфері господарювання;

— оскільки у владні відносини вступають люди, то саме вони, а не речі чи оречевлені предмети, є об'єктами реалізації влади. Суб'єкт-об'єкт владних відносин — це людина (група людей), статус якої визначається її залежністю від суб'єкта влади. При цьому її економічний інтерес у цих відносинах не є панівним;

— владні відносини, у які вступають люди, складаються з приводу того, що є загальним для суб'єкта і суб'єкт-об'єкта та що отримало назву "інфраресурси". Останні — це атрибути, обставини чи блага, якими володіє суб'єкт влади ще до започаткування владних відносин. Для економічної влади важливими є економічні інфраресурси, через дії з якими реалізуються самі владні відносини між людьми.

Т. Тюняєва ідеалістично зазначає, що реалізація економічної влади повинна здійснюватися за моральними принципами, нормами і цінностями, які вироблені народом і спрямовані на розвиток нації, підвищення рівня і якості життя всього населення країни. Суб'єкти економічної влади у своїх практичних діях мають виходити з того, що зворотню стороною економічної свободи завжди є соціальна відповідальність, про яку в транзитивному суспільстві часто не згадують. Це приводить до того, що зростає майнова диференціація різних верств суспільства, поширюється бідність, руйнуються основи гармонійного розвитку суспільства і природи.

У даному випадку "надійно" спрацьовує принцип індивідуалізму, який доволі часто обходить проблеми моралі, соціальної відповідальності індивіда, що керується своїми егоїстичними інтересами.

На основі наведених вище викладок доцільно розрізнити два різновиди економічної влади — інституційну та егоїстичну. В основі такого розрізнення лежить критерій мети реалізації економічної влади: інституційна влада спрямована на досягнення загальних соціально значущих цілей, а егоїстична влада має на меті забезпечення особистих (корисливих) інтересів, насамперед, прирощення приватного матеріального та грошового багатства.

У перехідних економіках принципи лібералізму зводяться до спрощено сприйнятих принципів неолібералізму, а економічна свобода відокремилася від соціальної відповідальності і стала сприйматися як вседозволеність для суб'єктів економічної влади. Як наслідок, у таких суспільствах домінує егоїстична форма економічної влади.

Доведена до крайності ідеологія індивідуалізму є головним мотивом дій квазіеліти транзитивних суспільств. "На виході" подібного сценарію — лавиноподібне накопичення гострих соціальних проблем, з якими й досі не можуть впоратися молоді незалежні держави (у тому числі пострадянські). Тому з порядку денного не знімається питання переосмислення принципів управління соціально-економічним розвитком країни перехідного типу (країни, яка розвивається), що передбачає втілення в життя моделей економічної влади на основі моральних засад і цінностей.

Напівзабутий К.Маркс, який поправу вважається "королем аналітики" західних капіталістичних суспільств другої половини ХІХ ст., на перше місце в ієрархізованих суспільних відносинах обґрунтовано ставив економічну владу: "... перед нами два види влади: з одного боку, влада власності, тобто власників, з іншого боку, політична влада, влада державна" [6].

Усі різновиди влади перебувають у тісній взаємодії. Все ж таки більшість сучасних авторів вважають економічну владу — матеріально-фінансову вищість власників засобів виробництва та інших фізичних багатств над рештою населення — владою № 1. При цьому цими ж авторами формулюється обґрунтоване застереження: концентрація економічної влади в руках великих власників створює небезпеку встановлення плутократії — прямого політичного правління невеликої групи багатих людей.

Б. Рассел, узагальнюючи підходи середини ХХ ст. щодо організації владних взаємин, також вважав, що економічна влада в державі, будучи похідною від законодавства і суспільної думки, легко набуває певної незалежності. Вона може впливати на закон через корупцію, а на суспільну думку через пропаганду. Вона може накладати на політиків зобов'язання, що обмежують їх свободу. Вона може загрожувати створенням економічної кризи. Проте цей мислитель світового рівня дещо упереджено вважав, що "існують конкретні межі того, чого вона (економічна влада) може досягти" [7].

Інститут Келсо з питань вивчення економічних систем (США) пропонує комбінований і дещо ширший термін — "економічна демократія" (Economic Democracy) [8]. Фахівці цієї установи зазначають, що це форма правління, за якої влада в суспільстві належить громадянам. Її основними складовими є політична та економічна влада. Політична влада являє собою правову спроможність і здатність брати участь у виробленні та прийнятті законів, їх тлумаченні, адміністративно-розпорядчому і судовому забезпеченні їх реалізації. Економічна ж влада — це правова спроможність і здатність виробляти товари і послуги, отримувати доходи від їх реалізації, брати законну участь у виробництві шляхом використання індивідуальної робочої сили або капіталу, який перебуває у приватній власності. У міру того, як технічний прогрес трансформує виробництво з трудомісткого у капіталомісткий — економічну демократію неможливо реалізувати інакше, аніж через демократичну власність на капітал.

Отже, влада, у тому числі економічна, "розпорошена" між наукою і мистецтвом, вищими цінностями і побудом, внутрішнім світом людини та її зовнішнім виглядом, святістю і криміналом, мистецтвом та спортом. Попри всі складності з науковою рефлексією влади, її сприймають як невід'ємну умову антропо- та соціогенезису, без якої ні людина, ні людство у їх сучасному складно організованому вигляді просто не відбулися б.

Література:

1. Бушанський В.В. Естетика політичної влади: Монографія. — К.: Вид. ПАРАПАН, 2009. — С. 20.
2. Тоффлер Э. Метаморфози влади. Знание, богатство и сила на пороге XXI века: пер. с англ. — М.: ООО "Издательство АСТ", 2004. — С. 613.
3. Дементьев В.В. Экономика как система власти. — Донецк, 2003.
4. Дементьев В.В. Власть в системе экономических отношений. дис. ... д. е. н. — Донецьк, 2004.
5. Тюняева Т.О. Економічна влада як фактор ринкової трансформації: дис. ... канд. економічних наук. — Х., 2004. — С. 5.
6. Маркс К., Энгельс Ф. Соч. — 2-е изд. — Т. 4. — С. 297.
7. Рассел Б. Власть. Новый Социальный Анализ. — К.: Стэйп-К, 1996.
8. Луис О. Келсо, Патриция Х. Келсо. Демократия и экономическая власть. — Сан-Франциско: Институт Келсо по изучению экономических систем, 2007. — 268 с.

Стаття надійшла до редакції 12.09.2011 р.